

Tom Linkinen

Väärän tiedon historia

Meri Heinonen & Janne Tunturi (toim.): Pahan tiedon puu. Väärä tieto ja väärin tietäminen sydänkeskialta valistukseen (Gaudeamus 2003). 319 s

Pahan tiedon puussa tarkastellaan käsityksiä oikeasta ja väärästä tiedosta, väärin tietämisestä ja väärän tiedon perusteluista sydänkeskialta valistukseen. **Meri Heinosen** ja **Janne Tunturin** toimittama kirja on monipuolinen katsaus väärän tiedon historiasta. Puu symboloi väärää ja kiellettyä tietoa länsimaisessa kulttuurissa Raamatun paratiisin pahan tiedon puusta sydän- ja myöhäiskeskiajan moraalitutkielmiin ja saarnoihin synninpuusta eli siitä, mitä ei kuulunut tehdä – ja mitä ei kuulunut tietää. Kuten Heinonen ja Tunturi johdannossa tähdentävät, tiedon puu eli vielä valistuksen ajan ensyklopedioissa metaforana siitä, miten kaikki tieteet ja taiteet jäsentyvät oksiksi puussa, joka symboloi tietoa maailmasta kokonaisuutena. *Pahan tiedon puu* -kokoelmassa onkin kyse historian tutkimuksesta isolla H:lla otsikosta lähtien, joka sellaisenaan kumpuaa suoraan menneisyydestä, mutta kuvaa samalla tämän kirjan tutkimuskohteita erinomaisesti.

Tarkastelukohteena on aika ennen modernia kulttuuria, ja samalla pohditaan ja kartoitetaan modernin tiedonkäsityksen, modernin tiedonpuun juuria. Keskeisiä teemoja ovat uskonto ja tiede sekä kirjat ja kirjoituksen merkitys tiedon määrittämisessä. Tekijät tähdentävät, että vaikka todellisuuden tarkastelutapojen historiaa voitaisiin kirjoittaa systemaattisena esityksenä – kuten perinteisesti on tehtykin, heidän valintansa on toinen: konfliktit. Useimpiin artikkeleihin liittyy riita tai väittely väärin tietämisestä, ja näitä prosesseja kirjassa tarkastellaan. Samalla tekijät sanoutuvat irti niin menneisyyden ”voittajien” kuin ”häviäjienkin” näkökulmista, ja korostavat keskittyvänsä väärän tiedon ja harhaoppien muodostumisten tapahtumasarjoihin. Kirja jakautuu kolmeen osaan: ensimmäisessä osassa keskitytään uskonnollisiin harhaoppeihin, toisessa tieteen harhapolkuihin, ja kolmannessa osassa retoriikan, ironian ja fiktion käyttämiseen silloin, kun on pyritty kiistanalaisiin tiedollisiin tavoitteisiin. Kirjan kymmenen kirjoittajaa antavat monipuolisen kuvan siitä, millä eri tavoilla väärää tietoa menneisyydessä pohdittiin, ja miten tavalla tai toisella vääräksi osoitettua tietoa kohdeltiin.

Harhaopeista uskonnossa aloittaa **Tuomas Heikkilä**, joka käsittelee kristittyjen suhtautumista juutalaisiin ja juutalaisuuteen sydänkeskiajalla osana spekulointeja Trierin arkkipiispan Eberhardin vuonna 1096 tapahtuneen kuoleman syistä, josta jälkikäteen syytettiin juutalaisia ja heidän käyttämökseen väitettyä magiaa. Lukijalle tarjotaan monipuolinen kuva kristittyjen ja juutalaisten suhteista sydänkeskiajan Trierissä ja laajemmaltikin, erityisesti kristittyjen erilaisista ennakkoluuloista ja paikallisten juutalaisvainojen mahdollisista syistä ja perusteluista. *Pahan tiedon puun* kysymyksiin oikeasta ja väärästä tiedosta Heikkilän panoksena ovat juutalaisiin kohdistuneet ennakkoluulot ja magia juutalaisten vääränä tietona. Juutalaisten tiedon voi toki ajatella osoittautuneen vääräksi tiedoksi juuri siksi, että se on juutalaisten tietoa, ja magian liittämistä tähän väärään tietoon voi pohtia oivaltavana ja toimivana aikalaisretoriikkana. Tätä puolta olisi tarkastelussa mielestäni voinut pohtia enemmänkin, ehkä jättämällä ajallisesti sydänkeskiajan ohi menevät kehityskulut vähemmälle kommentoinnille.

Meri Heinonen, toinen kirjan toimittajista, tarkastelee omassa artikkelissaan ”Mystinen kokemus ja väärä tieto: myöhäiskeskiajan vaaralliset sananjulistajat” neljän 1200- ja 1300-lukujen aikaan eläneen uskonnollisen mystikon harhaoppisiksi tuomitsemisten tapoja ja syitä. Heinonen kysyy mitä mystikot tekivät väärin ja mikä oli heidän mahdollinen väärä tietonsa, ja vastaa tarjoamalla lukijalle keskiajan henkisen elämän ja keskustelujen monisyisen epäilyjen ja syytösten verkoston, jossa henkisestä, uskonnollisesta kokemuksesta helposti etsittiin ja löydettiin väärää tietoa Jumalasta. Heinosen tarkastelemista mystikoista kaksi on naisia – ainoat tässä kirjassa – ja sen lisäksi, että mystikon henkilökohtaista kokemusta Jumalasta epäiltiin kirkon taholta, naismystikoiden tiedon vääryyden perustaksi löytyi usein lopulta heidän naiseutensa. Väärä tieto sukupuolen vuoksi onkin mielenkiintoinen ongelmakenttä, ja olisi lopulta ansainnut laajempaakin tarkastelua tässä kirjassa. Heinosella yhdistyvätkin tarkastelussaan mielestäni kahden erillisen artikkelin ainekset, toinen mystiikasta ja toinen sukupuolesta väärän tiedon omaamisen (tai kantamisen) perusteluna – molemmat keskeisinä kysymyksinä sydänkeskiajan oikeasta ja väärästä hengellisestä tiedosta

Mystikosta ristiriitatilanteesta kirkon kanssa on kysymys myös **Tarja-Liisa Luukkasen** artikkelissa uuden ajan alun saksalaisesta Jakob Böhmestä, joka myöhemmin sai laajalti mainetta tavallisen rahvaan henkilökohtaisesti saavutettavan uskonnollisen tiedon puolesta-puhujana, mutta omiana aikanaan joutui tämän vuoksi omassa seurakunnassaan vaikeuksiin. Vääränä tietona Böhmen kirjoitukset nähtiin koska hän toimi yliopistomaailman ja kirkkoinstituution ulkopuolelta käsin – arvostellen heitä kirjoituksissaan suorasukaisesti.

Kirjan toisen osan *Tieteen harhapolut* aloittaa yhtälailla uskonnon harhaopin kysymystä edelleen pohtiva **Taneli Kukkonen** tarkastelu muslimiteologi al-Ghazālīn ”pahan tiedon” ongelmasta suhteessa Aristoteleen teksteihin ja ajatteluun islamilaisessa oppineiden maailmassa sydänkeskiajalla. Kukkonen, itse pitäytyen käsittelyssään tutkimuskohteessaan muslimiteologien oikean ja väärän tiedon keskusteluista, tarjoaa samalla tarkastelullaan mielenkiintoisen vertailukohdan paremmin tunnetuille keskiajan kristillisen teologian ongelmille Aristoteleen ja kreikkalaisten ajattelijoiden suhteen.

Pauliina Pekkarinen ja **Timo Joutsivuon** tarkasteluissa liikutaan uuden ajan alun oikein ja väärin tietämisen kiistoissa. Pekkarisen artikkelissa Niccolò Leonicenon tieteenkritiikki ja sitä kohtaan noussut vastakritiikki kertovat aikansa tieteellisestä keskustelukentästä, jossa toisaalta tavaksi käynyttä auktoriteetteihin nojaamista ja toisaalta empiiristä tiedon etsimistä molempia argumentoitii vääräksi tiedoksi. **Timo Joutsivuon** puheenvuoro kokoelmassa Galileista ja tieteellisen tiedon rajoista on kattava tarkastelu kaikkien tuntemasta aiheesta, Galilein Kopernikuksen tutkimustuloksia seurailleen aurinkokeskeisen maailmankuvan julistamisesta kirkon toimesta harhaopiksi. Mutta tiesittekö että sittemmin suurena empirismin sankarina esitetty Galilei itsekkin yhtäkaikki paini sekä aristoteelisen että katolisen kirkon tietokäsitysten kanssa? Joutsivuon tarkastelussa tehdään selvää tästä monisyisestä eri perustein oikeiden ja väärin tietojen verkosta, ja selkeästi ja mielenkiintoa nostattavasti kirjoitetussa katsauksessa pohditaankin kattavasti sekä toimittajien esipuhees-sa esittelemiä tiedon konflikteja että uuden ajan alun tieteellisen ajattelun moninaisuutta.

Heikki Mikkeli tarkastelee lääketieteen matematisointia. Sitä pidettiin 1600-luvun lopulla ja 1700-luvun alussa usein vääränä tietona, ja Britanniassa tehtiin yrityksiä saavuttaa matematiikan avulla omana aikanaan uskottavampaa synteisiä lääketieteestä vakavasti otettavana tietona. Monitasoisen tarkastelun kohteena on omana aikanaan epäuskottavan tiedon uudistamisyritys, joka taas meidän aikanamme voi näyttäytyä epäuskottavana. Kyseessä oli tieteenhistorian edistysajattelun kannalta ”harhapolku” – ja historian tutkimuksen kannalta mielestäni sinänsä mielenkiintoinen menneisyyden ilmiö – mutta Mikkelin mukaan samalla pohja tilastotieteelliselle tutkimusotteelle ja nykypäivän biolääketieteellisille metodeille. Artikkelinsa loppuksi Mikkeli huomauttaa ”näsäviisäudesta” keskusteluissa tieteen historian ”harhapoluista” (s. 240). Mielestäni tällaista lukijaa ohjaavaa, opettavaa otetta ei lopulta olisi kuulunut jättää enää kirjan artikkeleihin, ja pidänkin sitä turhana lisänä Mikkelin tarkastelussa. *Pahan tiedon* puun

erinomaisen johdannon perusteella niin oikean kuin väärän tiedon suhteellisuus on lukijalle tässä vaiheessa selvää, ja esimerkiksi **Pauliina Pekkarisen** yhtäläillä uuden ajan alun tieteellisen tiedon ongelmaa käsittelevässä puheenvuorossa keskitytään nimenomaan tarkasteltavana olevaan ongelmakenttään ja sen keskusteluihin kautta katsauksen mielestäni hyvin. Lukijat tekevät kyllä omat, omaan aikaansa ja kulttuurinsa suhteutuvat johtopäätöksensä.

Kirjan kolmannessa osassa *Retorikot, leikkijät ja rienaajat* keskitytään väärän tiedon naamioimiseen ja myös väärentämiseen osana monipolvisia keskusteluja oikeasta ja väärästä tiedosta. **Päivi Mehtosen** artikkelissa ”*Moriuht* ja räävittömyyden poetikka: runous ja rivoisuus keskiajalla” pureudutaan oikean tiedon esittämiseen väärän tiedon valepuvussa. Mehtosen – kirjan ainoan kirjallisuustieteilijän – tarkastelun kohteena on 1000-luvulla kirjoitettu seksuaalinen satiiri *Moriuht*, jossa kirjoittaja Warnerius Rouenilaisen näennäisesti alatyylisiin, rivouteen ja groteskiuteen keskittyvässä satiirissa tarkastellaan lopulta sydänkeskiajan runousopin käänteisen kerronnan sääntöjen kautta hyveitä, oikeaa tietoa ja ”hyvää” runoutta. *Moriuht* on rivo mutta epäonninen hurjastelija, sekä runoilija, mutta huono sellainen, jonka ”peräaukko ammotti koko ajan niin avoimena että (...) kissa mahtui siitä sisään” (s. 256). Mehtosen artikkeli tarjoaa paitsi mielikuvitusta kutkuttavan tutustumisen seksuaalisen satiirin rivouteen, myös punnitusti rakennetun ja selkeän esityksen keskiajan runousopeista. Lopulta hyveiden ja paheiden suhde oikeaan ja väärään tietoon käy erottamattoman ilmeiseksi, ja oikea tieto on runousopillisesti myös kaunista – vaikka käänteisesti esitettyäkin.

Timo Kaitaro vastaavasti keskittyy 1700-luvun alun valistuksen ajan Ranskan kiellettyyn kirjallisuuteen. Ohi näitä aiheita laajalti tutkineen kulttuurihistorioitsija Robert Darntonin Kaitaro keskittyy katsauksessaan erityisesti uskontokriittisiin teoksiin jotka olivat säännönmukaisesti kiellettyjä, mutta joiden kirjoittajat ja lukijat pyrkivät luomaan oman tulkintatapansa saadakseen äänensä kuuluviin ja voidakseen vaihtaa ajatuksia. Tämä vei vääräksi luokitellun tiedon kätkemisen ja uusien lukutapojen kehittälemisen varsin pitkälle, ja piiloviestien ja sensorien ”kissa ja hiiri -leikki” (s. 284) saavutti lopulta sensorien kannalta lähes vainoharhaisen suhtautumisen kirjoitusten tulkintayrityksiin – kun kirjoittajat itse kehittivät yhä hienovaraisempia vihjauksia vääräksi katsotuista mielipiteistään.

Kirjan toinen toimittaja **Janne Tunturi** päättää artikkelikokoelman. Artikkelissaan ”Runoiltua historiaa: Thomas Chattertonin tapaus 1700-luvun Englannissa” Tunturi pohtii väärennöstapauksen merkitystä kirjallisessa maailmassa sekä ”historiankirjoituksen ja

menneisyydestä kertovan kaunokirjallisuuden suhdetta niin tapahtumahetkellä kuin myöhemminkin” (s. 289). Itse tunnen Tunturin tarkasteleman tapauksen ennen muuta Peter Ackroydin hienon (ja myös suomennetun) romaanin pohjalta ”Chatterton”, joka samalla on ”menneisyydestä kertovaa kaunokirjallisuutta”, ja juuri tätä tapausta käsittelevää (vaikkei Tunturi sitä tässä mainitsekaan). Olisin lukenut Tunturin tarkastelua mielellään laajempaanakin. Näitä aiheitahan on tutkimuksen piirissä kyllä pohdittu (tunnetummista ”tutkijanimistä” mainittakoon mm. Carlo Ginzburg ja Hayden White). Tällaisena tarkastelu on lähinnä silmäys monitahoiseen ongelmakenttään väärennöksien ja aitouksien suhteista sekä historiallisen tiedon arvoista ja perusteista tuona aikana. Tunturin huomio siitä, miten 1700-luvun lopun Englannissa ”tapahtumasarja tiivistyy yritykseen selittää käsikirjoitusten alkuperäisyyttä niiden kerääjän luotettavuudella ja korkealla yhteiskunnallisella asemalla” (s. 304) on mielenkiintoinen, ja aihe kokonaisuudessaan, väärennösten suhteellisuus ja tapauskohtaisuus osana väärän tiedon historiaa, ansaitsisi mielestäni laajempaa tarkastelua.

Kaiken kaikkiaan *Paban tiedon puu* on erittäin tervetullut lisä suomalaisen historian tutkimuksen kenttään – siinä kuin filosofian, teologian, uskontotieteen ja kirjallisuustieteen kenttiinkin: kirjassa todellakin tarjotaan monipuolinen ja monitieteinen tarkastelujen kokoelma menneisyyden oikeasta ja väärästä tiedosta. Johdannon ja kaikkien kymmenen artikkelin näkökulmissa pyritään pääsääntöisesti tarkasteluihin tiedosta niiden omien aikalaiskeskustelujen ehdoilla, ja ennen muuta tämän vuoksi kritiikkini on pitkälti kokoelma kehuja. Pohtivan ja samalla informatiivisen johdannon ohella jo pelkästään **Timo Joutsivuon** ja **Päivi Mehtosen** erityisen mielenkiintoisista aiheista erityisen hyvin kirjoitettujen puheenvuorojen vuoksi soisin jokaisen tiedon historiasta ja sen keskusteluista kiinnostuneen vakavasti harkitsevan tämän kirjan lukemista.

Tom Linkinen tekee väitöskirjaansa ”Same-Sex Sexuality in late Medieval English Culture” Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa, Suomen akatemian tutkimusprojektissa ”Difference and Corporeality. Experiencing Bodily Otherness in Pre-Modern English Culture”.